

A D V A הַזְּרָא
C E N T E R הַזְּרָא

INFORMATION ON EQUALITY AND SOCIAL JUSTICE IN ISRAEL
 מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל
 مركز «أدفا» - معلومات حول المساواة والعدالة الاجتماعية في إسرائيل

חיים את הרגע

על צמיחה, אי שוויון ופיתוח עתידי
 בישראל שלאחר האינתיפאדה

ד"ר שלמה סבירסקי

25 באפריל 2007

תוכן העניינים

3	מבוא
4	"מצב המשק מעולם לא היה טוב יותר"
5	ואכן, יש הרבה נתונים טובים
7	עושים מכה
8	הצד השני של המטבע
9	גל הצמיחה הנוכחי – מעט פרספקטיבה
10	וסימן אזהרה: הצמיחה נבלמת בקו הירוק
11	ההיי טק - סיפור של הצלחה
12	ההיי טק - הצלחה יוצאת דופן
13	ההיי טק אינו כל כלכלת ישראל
15	הבנקים וחברות הביטוח: צומחים על גב הצמיחה
17	רק מעטים יכולים לצמוח עם הבנקים
18	מחיר הצמיחה
19	מדיניות הצמצום התקציבי
20	לא כולם משלמים את המחיר
21	לא כל התקציבים מצטמצמים
22	תקציב הביטחון ותקציב ביטחון הפנים
24	נטל ההתנחלויות
25	ישראל חיה את הרגע, אינה מסתכלת קדימה
26	ישראל אינה משקיעה די בפיתוח כלכלי
27	ישראל אינה משקיעה די בחינוך
28	ישראל אינה משקיעה די בהשכלה גבוהה
30	דברי סיכום

מבוא

אנו חיים בטוב שבזמנים, אנו חיים ברע שבזמנים – אם יורשה לי לשאול את משפט הפתיחה של ספרו של צ'רלס דיקנס, "בין שתי ערים".

מצד אחד, עושר שלא היה כדוגמתו בישראל; מצד שני, עוני שלא היה כדוגמתו בישראל.

מצד אחד, אלפי מיליונרים חדשים; מצד שני, מיליון ושש מאות אלף נפש החיים מתחת לקו העוני.

מצד אחד, מנהלים בכירים שעלות שכרם החודשי גבוהה מ-2 מיליון ₪; מצד שני, מאות אלפי שכירים שיוכלו להגיע לסכום זה רק אם יעבדו ברציפות מגיל 25 ועד גיל 60, כמעט.

מצד אחד, התעשרות של העשירון העליון, ובייחוד של המאון העליון; מצד שני, הצטמקות של המעמד הבינוני.

במסמך שלהלן נעשה ניסיון להבין את הסתירה לכאורה. חלק מן ההסבר טמון בכך שהצמיחה שאנו חווים מובלת על ידי מספר קטן של ענפים, ובראשם ההיי טק והפיננסים, בעוד שבענפים אחרים, הצמיחה איטית ומוגבלת. ההיי טק מושך השקעות פרטיות, כוח אדם משכיל ותמריצים ממשלתיים – ומייצר נכסים רבים. אבל שלא כמו בארצות אחרות, בישראל מהפיכת ההיי טק מוגבלת במידה רבה לענף ההיי טק עצמו, והיא אינה חודרת די לענפי משק אחרים.

חלק נוסף של ההסבר טמון בכך, שכדי לדרבן את הצמיחה, הממשלה נוקטת במדיניות של צמצום תקציבי. מדיניות זו נועדה להוזיל את עלות ההון, לחזק את דירוג האשראי של ישראל ולעודד השקעות. אלא שבו בזמן היא גם יוצרת משבר תיקצוב עמוק במערכות החינוך, ההשכלה הגבוהה, הבריאות, השיכון ורשת הביטחון הסוציאלי. פגיעתו של משבר תיקצוב זה קשה במיוחד במעמד הבינוני וברבדים הנמוכים יותר.

משבר התיקצוב נובע לא רק ממדיניות הצמצום התקציבי. הוא נובע גם מכך, שהממשלה הנהיגה הפחתת מסים, המצמצמת את הכנסות המדינה מדי שנה בסכום שהיה מאפשר לפתור את משבר התיקצוב של מערכת החינוך ושל מערכת ההשכלה הגבוהה.

משבר התיקצוב נובע גם מכך שתקציב הביטחון (ותקציב ביטחון הפנים), לא זו בלבד שהוא אינו מקוצץ כמו שאר משרדי הממשלה, אלא שהוא אף גדל – בין השאר על חשבון השירותים החברתיים; זאת, עקב נטייתן של ממשלות ישראל להשתמש בצבא ככלי עיקרי של מדיניות חוץ אזורית.

לבסוף, משבר התיקצוב נובע מכך שתקציב המדינה נושא בנטל מימון ההתנחלויות: ההתנחלויות הן הפרויקט הציבורי היקר ביותר מאז מלחמת ששת הימים – אם עקב הכספים הרבים שהושקעו בהקמתן ואחזקתן, אם עקב המחיר הכבד של ההגנה עליהן ואם עקב המחיר הכבד ששולם ועוד ישולם על פינוין, החלקי או המלא.

התוצאה: ישראל ממשכנת את עתידה על חשבון "עשיית מכה" כספית בהווה ועל חשבון מדיניות חוץ אזורית המתבססת על שימוש תדיר בצבא ועל הנצחת השליטה בשטחים הפלסטיניים באמצעות התנחלויות.

מישכון העתיד בא לידי ביטוי במיעוט של השקעות: ישראל אינה משקיעה די בפיתוח כלכלי רחב. בעלי ההון משקיעים בהיי טק, בפיננסים ובחול"ל – ואילו הממשלה, במקום לאזן את התמונה, מצמצמת את השקעותיה במרבית התחומים.

המסמך מקדיש תשומת לב מיוחדת לחינוך ולהשכלה הגבוהה. כאן, אין מדובר בהוצאה תקציבית גרידא אלא בהשקעה. בחינוך טמון העתיד של המשק והחברה בישראל. והנה, החינוך וההשכלה הגבוהה סובלים ממדיניות הצמצום התקציבי – אותה מדיניות המפגיחה רוח במפרשי הצמיחה.

"מצב המשק מעולם לא היה טוב יותר"

מזה זמן מה שוררת בארץ תחושה של אופוריה בכל הנוגע למצב הכלכלי. תחושה זו ניכרת במיוחד בדבריהם של מנהיגי המדינה והמשק:

"המצב הכלכלי היום טוב יותר מאי פעם. ייצוא הסחורות, גם בניכוי סיוע חוץ, גבוה יותר מהייבוא ויש פער של מיליוני דולרים. חלומה של מדינת ישראל התגשם!"
(אולמרט, 12.12.2006).¹

"אנו מסיימים את שנת 2006 בהישגים חסרי תקדים בהיסטוריה הכלכלית של ישראל!"
(אולמרט, 4.1.2007).²

"בלי עין הרע, מצב המשק מצויך"
(סטנלי פישר, 5.1.2007).³

"הכלכלה הישראלית נמצאת במצב טוב מאוד, ואני מנסה שלא להגזים"
(סטנלי פישר, 26.1.2007).⁴

"שנת 2006 היתה אחת השנים המוצלחות ביותר של הכלכלה הישראלית"
(סטנלי פישר, 11.4.2007).⁵

¹ שרות דה מארקר, "אולמרט: המצב הכלכלי טוב מאי פעם, חלומה של מדינת ישראל התגשם", הארץ, 12.12.2006.

² צבי זרחיה, "תקציב 2007: המנצחים והמפסידים", הארץ, 4.1.2007.

³ ארי שביט, "בנקאים, היזהרו." מוסף הארץ, 5.1.2007.

⁴ טל לוי, דה מארקר, 26.1.2007.

⁵ אריאל שמידברג, "לשמר הצמיחה הגבוהה ולהפוך אותה למתמשכת", אתר Nfc.

ואכן, יש הרבה נתונים המשקפים צמיחה:

התמ"ג גדל ב-2006 בשיעור נאה של 5.1%, למרות המלחמה בלבנון. מדובר בשנה רביעית ברציפות של צמיחה – מאז המחצית השנייה של 2003: ב-2004 היתה צמיחה של 4.8% וב-2005 – של 5.2%.⁶ בנק ישראל צופה כי הצמיחה ב-2007 תהיה בשיעור של 5.1%⁷;

התמ"ג לנפש גדל גם הוא ב-2006 בשיעור נאה של 3.2%.⁸ מדובר בשנה שלישית ברציפות שבה גדל התמ"ג לנפש בשיעור של 3% ויותר. לדברי בנק ישראל, מאז 1960 ועד היום היו רק ארבע תקופות שבהן גדל התמ"ג לנפש במשך מספר שנים רצופות: שתי תקופות בשנות ה-1960, תקופה שלישית במחצית הראשונה של שנות ה-1990 (תקופת ההגירה הגדולה ממדינות חבר העמים) והתקופה הנוכחית;⁹

החוב הלאומי, שב-2003 היה גבוה מ-100%, יורד מאז ועמד ב-2006 על 88%;¹⁰ האומדן של משרד האוצר לשנת 2007 הוא 89%;¹¹

הגירעון התקציבי עמד ב-2006 על 0.88% תמ"ג¹² – הגירעון הנמוך ביותר מאז 2000;¹³

דירוג האשראי של ישראל הוא גבוה, יחסית, ולא השתנה בעקבות המלחמה בלבנון. בפברואר 2007 העלתה חברת הדירוג Standard and Poor את תחזית דירוג האשראי של ישראל מ"יציב" ל"חיובי", צעד המרמז על אפשרות של העלאת הדירוג של ישראל מ-A(-) ל-A, ואפילו ל-A(+). עוד קודם לכן העלו גם חברות הדירוג Moody's ו-Fitch את תחזיות הדירוג שלהן;¹⁴

האינפלציה קרובה לאפס, דבר היוצר תחושה של יציבות ואווירה נוחה להשקעות;¹⁵

הריבית במשק, שבמחצית הראשונה של 2003 עמדה על יותר מ-8%, ירדה בעקביות עד לרמה של 3.5% ברוב 2005, ולאחר עלייה לרמה של 5.5% בסוף 2006, היא ירדה שוב ל-4% במרץ 2007. הריבית הנמוכה מוזילה את עלות ההון ומעודדת השקעות;¹⁶

ההשקעה בנכסים קבועים נמצאת בעלייה רצופה מאז 2003 (אבל ההשקעה ב-2006 עדיין לא חזרה לרמה של טרום-אינתיפאדה);¹⁷

השקעות של זרים מצויות גם הן בעלייה כמעט רצופה מאז 2003: ב-2005 הן חצו את גבול ה-10 מיליארד דולר וב-2006 – את קו ה-20 מיליארד דולר;¹⁸

הייצוא של סחורות ושירותים גדל וב-2006 הוא היה גדול מן הייבוא – תופעה חסרת תקדים בישראל;¹⁹

הצריכה הפרטית גדלה ברציפות מאז הרבעון השני של 2003;²⁰

⁶ הלמ"ס, חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

⁷ בנק ישראל, עדכון התחזית המאקרו-כלכלית של בנק ישראל ל-2007. הודעה לעיתונות, 19.3.2007.

⁸ הלמ"ס, חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

⁹ בנק ישראל, הודעה לעיתונות, 12.12.2006.

¹⁰ משרד האוצר, אגף החשב הכללי, אתר האינטרנט.

¹¹ משרד האוצר, תקציב המדינה, הצעה לשנת 2007: עיקרי התקציב, עמ' 29.

¹² משרד האוצר, ביצוע תקציב והכנסות המדינה ממיסים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 9.1.2007.

¹³ משרד האוצר, תקציב המדינה, הצעה לשנת 2007: עיקרי התקציב, עמ' 28.

¹⁴ שלומי שפר, "חברת הדירוג S&P העלתה את תחזית דירוג האשראי של ישראל מ'יציב' ל'חיובי'", הארץ, 14.2.2007.

¹⁵ משרד האוצר, אגף כלכלה ומחקר, מגמות בכלכלת ישראל, ינואר 2007.

¹⁶ בנק ישראל, אתר האינטרנט.

¹⁷ הלמ"ס, חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

¹⁸ בנק ישראל, המחלקה לפעילות המשק במטבע חוץ, אתר האינטרנט.

¹⁹ הלמ"ס, מאזן התשלומים של מדינת ישראל ינואר-ספטמבר 2006, פברואר 2007.

²⁰ הלמ"ס, חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

הבורסה גואה מזה שלוש שנים – וב-2007 עברו כמה מן המדדים המובילים בה, לראשונה, את הקו של 1000 נקודות;²¹

תיק הנכסים הפיננסיים שבידי הציבור גדל מאוד מאז 2003, ובסוף 2005 עמד ערכו על 1,814 מיליארד ₪ - בעיקר בגלל הגיאות בבורסה;²²

הכנסות המדינה ממסים גדלות בכל שנה מאז 2003 (אמנם, ב-2006 בעיקר כתוצאה מעסקאות חד פעמיות גדולות ובהן מכירת ישקר, הפרטת הבנקים ובז"ן אשדוד ומכירת קרנות הנאמנות וקופות הגמל על ידי הבנקים);²³

האבטלה יורדת - לאחר שבמשך שלוש שנים רצופות, בשנות האינתיפאדה, היא עמדה על יותר מ-10%, ירדה האבטלה לשיעור של 8.4% ב-2006;²⁴ לא זו בלבד, אלא שהדבר התרחש תוך כדי גידול קטן בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה, מכ-54.5% ב-2003 לכ-55.6% ב-2006.²⁵

²¹ נתן שבע, הארץ, 14.2.2007; טל לוי, דה מארקר, 5.4.2007.

²² משרד האוצר, הממונה על שוק ההון, ביטוח וחיסכון, דו"ח שנתי 2005, פרק רקע מקרו-כלכלי, עמ' 12.

²³ משרד האוצר, ביצוע תקציב והכנסות המדינה ממיסים לשנת 2006. אומדן ראשוני, הודעה לעיתונות, 9.1.2007.

²⁴ הלמ"ס, נתונים מסקר כוח אדם לרבע הרביעי ולשנת 2006, הודעה לעיתונות, 28.2.2007.

²⁵ הלמ"ס, נתונים מסקר כוח אדם לרבע הרביעי ולשנת 2006, הודעה לעיתונות, 28.2.2007.

במצב עניינים שכזה, יש ישראלים "העושים מכה": המשפחות בעלות ההון, התאגידים הגדולים, משקיעים זרים, יזמי חברות הזנק.

מאז החל גל הצמיחה הנוכחית, ב-2003, חלקם של המעסיקים בעוגת ההכנסה הלאומית²⁶ הולך וגדל: במגזר העסקי, לדוגמא, חלקם של המעסיקים בעוגת ההכנסות גדל מ-19% ב-2003 ל-25% ב-2006.²⁷

בכמה מענפי המשק נרשמו רווחים גבוהים במיוחד:

בענף ההיי טק נרשמו בשנת 2006 שבעים ושש עסקאות רכישה או מיזוג - מספר גבוה אף מזה שנרשם בשנת 2000, שנת "בועת ההיי-טק" (64 רכישות). ההיקף הכספי של העסקות הסתכם ב-10.6 מיליארד דולר (לא כולל עסקת ישקר - 4 מיליארד דולר). העסקאות הבולטות: מרקורי, שנרכשה על ידי HP (4.5 מיליארד דולר) ואם-סיסטמס, שנרכשה על ידי סנדיסק (1.5 מיליארד דולר).²⁸

בענף הבנקאות הרווחים גדלים והולכים: חמש הקבוצות הבנקאיות הגדולות הרוויחו ב-2003 3.244 מיליארד \$; ב-2004 - 5.335 מיליארד \$; ב-2005 - 6.602 מיליארד \$²⁹ וב-2006 - 8.880 מיליארד דולר.³⁰ ב-2005, התשואה להון במערכת הבנקאות הגיעה לרמה הגבוהה ביותר מאז 1989.³¹

גם ענף הביטוח רואה רווחים גבוהים מאז 2003. ב-2005, הרווח המצרפי לאחר מס של חברות הביטוח עמד על 2.7 מיליארד \$, גבוה בכ-16% מהרווח המצרפי ב-2004.³²

את "המכה" עושים לא רק תאגידים אלא גם פרטים. בישראל יש כיום אלפי מיליונרים, המחזיקים סכומים שבין 5 ל-20 מיליון דולר. חלקם אנשים שהתעשרו כתוצאה ממכירת התאגידים שבהם עבדו לבעלים זרים.³³

מנהלים בכירים של תאגידים עסקיים עושים "מכה" גם הם, באופן אישי, באמצעות שכר גבוה: ב-2006 היו לפחות שלושה מנכ"לים שעלות השכר החודשי שלהם היתה גבוהה מ-2 מיליון \$.³⁴ עובד או עובדת שעלות השכר החודשי שלהם היא 5,000 \$ זקוקים ל-33 שנות עבודה - בין גיל 25 לגיל 58, לדוגמא - כדי להשתכר סכום שמנהלים אלה משתכרים בחודש אחד.³⁵

²⁶ ההכנסה הלאומית מוגדרת כסכום הכולל של ההכנסות של ישראלים, עובדים ומעסיקים, בין אם פעלו בישראל ובין אם בחו"ל.
²⁷ הלמ"ס, *חשבונות לאומיים לשנת 2006*, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.
²⁸ גיא גרימלנד, "76 חברות נמכרו השנה ב-10.6 מיליארד דולר", *דה מארקר*, 27.12.2006.
²⁹ בנק ישראל, המפקח על הבנקים, *מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית 2006*, עמ' 32; הנתונים במחירי 2006.
³⁰ טל לוי, "השנה החלומית של הבנקים: רווח של 8.9 מיליארד \$", *דה מארקר*, 29.3.2007.
³¹ בנק ישראל, המפקח על הבנקים, *מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית 2006*, עמ' 1.
³² בנק ישראל, המפקח על הבנקים, *מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית 2006*, פרק יציבות חברות הביטוח, עמ' 9. הנתונים במחירים שוטפים.
³³ שרית מנחם ואפרת נוימן, "לא האמנו כמה מיליונרים יש בישראל", *הארץ*, 22.3.2007.
³⁴ חגי עמית, "כמו אצל חתולים, השמנת עוברת מדור לדור", *דה מארקר*, 1.4.2007.
³⁵ בעקבות חישוב שעשה ד"ר יצחק ספורטא באתר "העוקץ".

חוטפים מכה

את "המכה" עושה מיעוט. רוב הישראלים, ובכלל זה המעמד הבינוני, מפסידים.

הסטטיסטיקה מצביעה על גידול בערך הנכסים הפיננסיים שבידי הציבור - מ-1,386 מיליארד ש"ח ב-2003 ל-1,814 מיליארד ש"ח ב-2005.³⁶ אלא שהמונח "ציבור" מסתיר את העובדה שמדובר בהתעשרות של מעטים: לפי אומדן שערך הכלכלן מומי דהן (בהנחה שדפוסי הבעלות על נכסים פיננסיים בישראל דומים לאלה של ארצות הברית) הרי כשני-שלישים מנכסים פיננסיים אלה הם בבעלות 10% מהאוכלוסייה (העשירון העליון) ומתוך זה כמחצית (כ-33% מסך הכל) הם בבעלות של 1% של האוכלוסייה (המאון העליון).³⁷

רוב העובדים בישראל מצויים בצד המפסיד. ראינו בעמוד הקודם, כי חלקם של המעסיקים בעוגת ההכנסה הלאומית גדל - אלא שגידול זה בא על חשבון העובדים: במגזר העסקי, בעוד שחלקם של המעסיקים גדל מ-19% ב-2003 ל-25% ב-2005, חלקם של השכירים ירד מ-51% ל-49%, בהתאמה.³⁸

העובדה, שאת "המכה" עושים ישראלים מעטים, יחסית, מתבהרת גם כאשר בוחנים את התחלקות עוגת ההכנסות של משקי הבית בישראל בין העשירוניים. מתברר כי בגל הצמיחה הנוכחי, שני העשירוניים הגבוהים הגדילו את חלקם בעוגת ההכנסות, מ-43.9% ב-2003 ל-44.7% ב-2005, בעוד שחלקם של שבעת העשירוניים הנמוכים קטן, ואילו זה של העשירון השמיני לא השתנה.³⁹

גל הצמיחה הנוכחי לא הביא לבלימה של תהליך ההצטמקות של המעמד הבינוני בישראל, תהליך שהחל עוד בשנות ה-1980: חלקם של משקי הבית המשתייכים למעמד הבינוני ירד מ-28.2% ב-2003 ל-27.6% ב-2005, וחלקם בכלל ההכנסות של משקי הבית בישראל ירד מ-21.9% ב-2003 ל-21.1% ב-2005.⁴⁰

בחלק התחתון של סולם ההכנסות, גל הצמיחה הנוכחי לא הצליח לבלום את הגידול בהיקף העוני, לא כל שכן להחזיר את העוני לממדיו ערב האינתיפאדה השנייה. ב-2002, 18.1% מן המשפחות היו מתחת לקו העוני; ב-2003 - 19.3%; ב-2004 - 20.3%; וב-2005 - 20.6%.⁴¹ רק ב-2006 נרשמה, לראשונה, עצירה במגמת הגידול.⁴²

תופעה בולטת נוספת היא, שהצמיחה אינה מבטיחה מפני עוני גם רבים מאלה המשתתפים בה באופן פעיל, בתור עובדים: תחולת העוני בקרב השכירים עלתה, מ-16.9% ב-2003 ל-18.0% ב-2005;⁴³ דהיינו, אחד מתוך כל חמישה עובדים, כמעט, מקבל כיום שכר המצבי אותו מתחת לקו העוני.

³⁶ משרד האוצר, הממונה על שוק ההון, ביטוח וחיסכון. דו"ח שנתי 2005, פרק רקע מקור-כלכלי, עמ' 12.

³⁷ הניתוח של דהן נעשה לגבי נתוני 2002. מומי דהן, "אי שוויון מהגבוהים בעולם", הארץ, 15.1.2002.

³⁸ הלמ"ס, חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

³⁹ שלמה סבירסקי ואיתי קונור-אטיאס, תמונת מצב חברתית 2006, תל אביב, מרכז אדוה.

⁴⁰ שלמה סבירסקי ואיתי קונור-אטיאס, הצטמקות של המעמד הבינוני בישראל: עדכון לשנת 2005, תל אביב, מרכז אדוה.

⁴¹ המוסד לביטוח לאומי, ממדי העוני והפערים בהכנסות - 2005: ממצאים עיקריים, ירושלים, אוגוסט 2006.

⁴² המוסד לביטוח לאומי, ממדי העוני והפערים בהכנסות 2005/6 - ממצאים עיקריים, ירושלים, ינואר 2007.

⁴³ שלמה סבירסקי ואיתי קונור-אטיאס, תמונת מצב חברתית 2006, תל אביב, מרכז אדוה.

גל הצמיחה הנוכחי – מעט פרספקטיבה

נתוני הצמיחה הם נאים, אולם אם רוצים להעריך אותם נכונה יש להציבם בתוך מסגרת היסטורית.

גל הצמיחה הנוכחי, שהחל בחצי השני של 2003, בא בעקבות המיתון הכלכלי הכבד והממושך ביותר בתולדות המדינה: במשך שנתיים - 2001 ו-2002 - נרשמה בישראל ירידה של התמ"ג, ובמשך שלוש שנים רצופות - 2001, 2002 ו-2003 - נרשמה ירידה בתמ"ג לנפש. במונחים של תמ"ג לנפש, היה זה השפל הכלכלי הממושך ביותר בתולדות המדינה - יותר מתקופות המיתון של השנים 1952-1953, 1966-1967 ו-1988-1989.⁴⁴

מבחינה זאת, גל הצמיחה הנוכחי הוא בבחינת התאוששות ממשבר קשה וחזרה לפעילות רגילה לאחר תקופה של שיתוק. תופעות דומות של התאוששות ידועות מארצות אחרות שנקלעו למשבר: למשל, ארגנטינה. שם, אגב, שיעורי הצמיחה בעקבות המשבר של תחילת העשור הנוכחי גבוהים אף יותר מאלה הנרשמים לאחרונה בישראל.

פרספקטיבה רחבה דרושה גם כדי להבין את הכוחות המניעים את גל הצמיחה הנוכחי. הדעה הרווחת היא, שהצמיחה הונעה בראש ובראשונה על ידי צעדים כלכליים שנקטה ממשלת ישראל, ובראשם מדיניות הצמצום התקציבי, שתחילתה בסדרה של קיצוצים חסרי תקדים בתקציב המדינה בשנים 2001-2004, והמשכה בהגבלות מתמשכות המוטלות על תקציב המדינה. מדיניות זו מוזילה את עלות ההון ומעמידה את המשאבים הפיננסיים של המשק לרשות בעלי ההון. על מדיניות זו ועל השלכותיה נרחיב בהמשך מסמך זה.

ישנם פוליטיקאים הנוטים להשתבח באחריותם למדיניות הצמצום התקציבי ולייחס לפעולותיהם-הם את גל הצמיחה הנוכחי. אלא שלדברי בנק ישראל, מדיניות זו אחראית רק לשליש מן הצמיחה: שני-השלישים האחרים מקורם בשני משתנים שהם חיצוניים למשק הישראלי: האחד, שאותו כבר הזכרנו, הוא דעיכת האינפלציה והשיפור במצב הביטחוני בישראל, שסייע להקטין את הסיכון שבהשקעה בישראל; והשני הוא הצמיחה בארצות המערב, שאליהן מייצא המשק הישראלי חלק גדול מתוצרתו.⁴⁵

חשוב להזכיר גם את התרומה של גורם חיצוני נוסף, שלא הוזכר על ידי בנק ישראל: הערבויות הכספיות שממשלת ישראל קיבלה מממשלת ארצות הברית ב-2003. הערבויות חיזקו את דירוג האשראי הבינלאומי של ישראל ובכך תרמו להוזלת עלות ההון ולמשיכת השקעות.⁴⁶

⁴⁴ שלמה סבירסקי, מחיר היוהרה, תל אביב, הוצאת מפה, 2005, פרק 9.

⁴⁵ בנק ישראל, הודעה לעיתונות, 12.12.2006.

⁴⁶ משרד האוצר, אגף כלכלה ומחקר, מגמות בכלכלת ישראל, ינואר 2007.

וסימן אזהרה: הצמיחה נבלמת בקו הירוק

הצמיחה מתרחשת רק בצד הישראלי של הקו הירוק. הישראלים הם שהרוויחו מן הרגיעה שהושגה במחצית השנייה של 2003 בשטחי הגדה המערבית, כמו גם ממהלך ההוצאה מרצועת עזה של ההתנחלויות ומחנות צה"ל, שהיו במשך כל שנות האינתיפאדה מוקד של עימותים אלימים יום-יומיים.

הפלסטינים, לעומת זאת, הרוויחו מעט, אם בכלל: הגדה המערבית נתונה לפעילות בלתי פוסקת של צה"ל; רצועת עזה סגורה ומסוגרת; ושני האזורים גם יחד נתונים למצור כלכלי שהוטל על ידי ישראל, ארצות הברית והאיחוד האירופי בעקבות ניצחון החמאס בבחירות לממשלת הרשות הפלסטינית. בשטחים הפלסטיניים הפעילות הכלכלית מצטמקת, האבטלה גואה, השכר נשחק והעוני מתרחב.

ההתנסות של שתי האינתיפאדות, זו של 1987-1991 וזו של 2000-2003, מלמדת, כי בהיעדר פתרון מדיני שיאפשר פיתוח כלכלי גם בצד הפלסטיני של הקו הירוק, הפעילות הכלכלית בצד הישראלי היא בבחינת בת ערובה בידי ההתרחשויות מעבר לקו הירוק - התרחשויות שבהן יש לישראל תפקיד מפתח. והנה תזכורת קצרה:

במהלך האינתיפאדה הראשונה, שפרצה ב-1987, ירדה הצמיחה בישראל מ-7.4% ב-1987 למינוס 0.7% ב-1989; ובמהלך האינתיפאדה השנייה, שפרצה בסוף 2000, הצטמק התמ"ג ב-0.6% ב-2001 וב-0.9% ב-2002;⁴⁷

במהלך האינתיפאדה הראשונה, התמ"ג לנפש, שגדל ב-1987 ב-4.4%, הצטמק ב-1989 ב-0.3%; ובמהלך האינתיפאדה השנייה, התמ"ג לנפש, שגדל ב-2000 ב-5.9%, הצטמק בכל אחת מן השנים 2001, 2002 ו-2002;⁴⁸

במהלך האינתיפאדה הראשונה, ההשקעה הגולמית בישראל, שגדלה ב-1987 (ב-10.9%) הצטמקה בכל אחת מהשנים 1988 ו-1989; ובמהלך האינתיפאדה השנייה, ההשקעה הגולמית, לאחר שגדלה ב-2000, קטנה בכל אחת מן השנים 2001, 2002 ו-2003.⁴⁹

⁴⁷ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 14.1; חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

⁴⁸ שם: שם.

⁴⁹ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות; חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

ההיי טק - סיפור של הצלחה

ההיי טק, יותר מכל ענף אחר, הוא גיבור סיפור הצמיחה של הכלכלה הישראלית בשנים האחרונות.

ההיי טק הוא גיבור חיובי במיוחד, משום שהוא מציב את ישראל בקדמת ההתפתחות המדעית, הטכנולוגית והכלכלית בעולם. ההיי טק נוצץ משום שאירעו בו כמה מסיפורי ההתעשרות המתוקשרים ביותר בישראל. בעיני משקיעים רבים, ההיי טק הוא המשק הישראלי. כך גם בעיני התקשורת.

ההיי טק ⁵⁰ תורם (ב-2005) 17.2% מהתמ"ג העסקי ו-12.1% מהתמ"ג הכולל של המשק הישראלי; ⁵¹

ההיי טק תורם (ב-2005) 46% מכלל הייצוא התעשייתי מישראל; ⁵²

ההיי טק תורם (ב-2004) 62.3% מייצוא השירותים מישראל; ⁵³

ההיי טק הגדיל את חלקו בהשקעה הלאומית בנכסים קבועים, מכ-14% בתחילת שנות ה-1990 ליותר מ-20% בעשור הנוכחי; ⁵⁴

ההיי טק תורם חלק גדול מן ההשקעה הלאומית במחקר והפיתוח (מו"פ) בישראל. השקעה זו, בכללותה, עמדה (ב-2003) על 5 אחוזי תמ"ג - השיעור הגבוה בעולם: בארצות ה-OECD הממוצע הוא 2%; ⁵⁵

ההיי טק מעניק תעסוקה לאקדמאים רבים: ב-2002, שלושה-רבעים של השכירים המועסקים בהיי טק היו בעלי השכלה של 13 שנות לימוד ומעלה, 45% היו בעלי השכלה אקדמית וכ-20% היו בעלי תואר שני או שלישי; ⁵⁶

ההיי טק מתגמל את עובדיו בנדיבות. בראש טבלת השכר בענף עומדים העובדים בתת-ענף "ציוד תעשייתי לבקרה ופיקוח, ציוד רפואי ומדעי" - המקבלים 254 אלף ש"ח בשנה, דהיינו, מעט יותר מ-21 אלף ש"ח בחודש. ⁵⁷

⁵⁰ המונח "היי טק" כאן מתייחס לענפים אותם כוללת הלמ"ס בהגדרה של "תחום ההיי טק" - תעשיות היי טק ושירותי היי טק. בחלק גדול מן הפרסומים שמהם לקוחים הנתונים שלהלן, המונח בו משתמשים הוא Information and Communications Technology – ICT, שתרגומו לעברית הוא "ענפי טכנולוגיית המידע". ה-ICT מקביל ל"תחום ההיי טק" מבחינת תתי-הענפים הנכללים בו.

⁵¹ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 18.13.

⁵² הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 16.11.

⁵³ World Bank, *World Development Indicators 2006*: table 4.6, p. 215

⁵⁴ גיל שיף, השקעה בטכנולוגיית מידע ותקשורת (ICT) בישראל, הלמ"ס, פברואר 2007, עמ' 26.

⁵⁵ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 28.14.

⁵⁶ הלמ"ס, המלצות ועדת משנה לסינוג רשמי של ענפי הייטק – הגדרת תחום ההייטק בישראל, ירושלים, 24.5.2004, עמ' 20.

⁵⁷ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 18.14.

ההיי טק - הצלחה שאינה טיפוסית

ההיי טק הישראלי הוא במידה רבה תופעה יוצאת דופן – הן כאשר בוחנים את ההיי טק על רקע הכלכלה הישראלית בכללותה, הן כאשר משווים את ההיי טק בישראל להיי טק בארצות אחרות. ישראל של עידן ההיי טק משולה לאתלט המטפח פלג-גוף אחד יותר מאשר פלג-גוף אחרים, ובמידה מסוימת על חשבונם.

בישראל, ההיי טק מייצר (ב-2005) 17.2% מהתוצר העסקי. בארצות ה-OECD, לעומת זאת, תורם ההיי טק בממוצע (ב-2003) רק 9.1% מהתוצר העסקי. הארצות היחידות המתקרבות לישראל הן פינלנד, עם 14.9%, וקוריאה עם 13.2%;⁵⁸

בישראל, ההשקעות במו"פ בהיי טק גבוהות במיוחד: 86.9% מכלל הוצאות המו"פ במגזר העסקי (ב-2001) – בהשוואה ל-61.4% באירלנד, 60.5% בפינלנד, 48.4% בקנדה, 35.8% בארצות הברית, 34.3% ביפן, 24.4% באנגליה ו-20.2% בגרמניה;⁵⁹

בישראל, המגזר העסקי מממן 66% מן ההוצאה הלאומית למו"פ – שיעור גבוה יותר מאשר בארה"ב, האיחוד האירופי, פינלנד ואירלנד;⁶⁰ וחלק הארי של הוצאה זאת, כפי שצוין בפסקה הקודמת, מופנה להיי טק;

בישראל, ההיי טק השתלט על המו"פ האזרחי בישראל, כשהוא דוחק לשוליים מו"פ בתחומים אחרים. בארצות הברית, המשקיעים אינם מתמקדים רק בטכנולוגיית מידע: הם מפנים את כספם גם לאפיקים חדשניים נוספים, כדוגמת ציוד רפואי, אנרגיה חלופית ושירותי מידע ב-web;⁶¹

בישראל, ההיי טק מושך אליו שיעור גבוה במיוחד של אנשי מו"פ: 26.5 לכל 1,000 מועסקים (ב-2001) – בהשוואה ל-19.2 בפינלנד, 6.9 באירלנד ו-11 בגרמניה;⁶²

בישראל, ההיי טק מושך אליו השקעות גבוהות במיוחד של קרנות הון סיכון: ב-2006 גייסו 402 חברות היי טק ישראליות כ-1.62 מיליארד דולר ממשקיעי הון סיכון זרים וישראלים – סכום שיא בחמש השנים האחרונות.⁶³ בכל הנוגע להשקעות של קרנות הון סיכון בטכנולוגיה עלית, ישראל מדורגת שלישית בעולם, אחרי מדינות קליפורניה ומסצ'וסטס שבארצות הברית, ולפני מדינות ניו יורק וטקסס שבארצות הברית;⁶⁴

בישראל, ההיי טק מושך אליו סיוע ממשלתי רב: תמריצים כספיים ישירים שהממשלה מציעה למו"פ בהיי טק עומדים בישראל על 1.1% תמ"ג, בעוד שהממוצע בארצות ה-OECD עומד על 0.85%.⁶⁵

⁵⁸ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 28.15.

⁵⁹ מוסד שמואל נאמן, מדדים למדע וטכנולוגיה בישראל: תשתית נתונים השוואתית (יולי 2005), עמ' 18.

⁶⁰ מוסד שמואל נאמן, מדדים למדע וטכנולוגיה בישראל: תשתית נתונים השוואתית (יולי 2005), עמ' 14.

⁶¹ גיא גרימלנד, "ישראל במקום השלישי בעולם בהשקעות הון סיכון, אחרי קליפורניה ומסצ'וסטס", הארץ, 23.1.2007.

⁶² מוסד שמואל נאמן, מדדים למדע וטכנולוגיה בישראל: תשתית נתונים השוואתית (יולי 2005), עמ' 25.

⁶³ גיא גרימלנד, "ישראל במקום השלישי בעולם בהשקעות הון סיכון, אחרי קליפורניה ומסצ'וסטס", הארץ, 23.1.2007.

⁶⁴ שם: שם.

⁶⁵ Ministry of Industry, Trade and Labor, *The Intellectual Capital of the State of Israel*, 2006: 30

ההיי טק אינו כלכלת ישראל

ההיי טק הוא סיפור ההצלחה של הכלכלה הישראלית, אבל אין זה אומר שהכלכלה הישראלית בכללותה היא סיפור הצלחה.

במידה רבה, ההיי-טק צומח כיום בנפרד מהכלכלה הישראלית. עולם ההיי טק אינו מתפשט וחודר, בהכרח, לכלל ענפי הכלכלה הישראלית. ביטוי מוחשי לכך ניתן למצוא בעובדה, שכ-50% מכלל ההשקעות בציוד היי טק (למשל, מחשבים) מופנות אל ענף ההיי טק עצמו, בעוד שכל שאר ענפי המשק מסתפקים ב-50% הנותרים.⁶⁶ בחישוב לעובד, ההשקעה של ענפי ההיי טק בציוד היי טק גבוהה פי 13 מן ההשקעה בציוד שכזה בשאר ענפי המשק הישראלי (ובמונחים כספיים, 3,500 ₪ מול 272 ₪).⁶⁷

ביטוי נוסף לבידול שנוצר בישראל בין ענף ההיי טק לשאר ענפי הכלכלה מצוי בעובדה, שבשאר ישראל, חלקו של ההיי טק בהשקעה הלאומית הכוללת בנכסים קבועים, למרות שהוא גדל מכ-14% בשנת 1995 ליותר מ-20% בשנת 2002, אינו גבוה במיוחד. בארצות הברית, פינלנד, שוודיה, אוסטרליה ובריטניה, חלקו של ההיי טק בהשקעה בנכסים קבועים גבוה יותר באופן משמעותי.⁶⁸ זאת, משום שבארצות אלה, ההשקעה בציוד היי טק אינה מתרכזת בענף ההיי טק אלא התפשטה אל ענפי כלכלה נוספים, דבר התורם להעלאת רמת פריון במשק בכללותו.

זו הסיבה לכך שיש המדברים על התפתחותה בישראל של כלכלה דואלית,⁶⁹ או מפוצלת, ועל החשש של היווצרות פערי צמיחה שיהיו בלתי ניתנים לגישור: בעוד שענפי הטכנולוגיה העלית נהנים מהתפתחות טכנולוגית מהירה, מושכים אליהם חלק גדול מן העובדים המוכשרים, מגייסים הון רב ומקבלים סיוע ממשלתי - הענפים המסורתיים מדשדשים מאחור.⁷⁰

אפשר לעמוד על כך מניתוח של נתוני ענף התעשייה: בעוד שהתוצר של תעשיות ההיי טק כמעט והוכפל בין 1995 ל-2005, וחלקן בתוצר הכולל של התעשייה גדל מ-24% ב-1995 ל-36% ב-2005,⁷¹ התוצר של תעשיות טכנולוגיה מסורתית, תעשיות טכנולוגיה מעורבת מסורתית ותעשיות טכנולוגיה מעורבת עילית ירד.⁷²

ועוד: בעשור שבין 1996 ל-2005, מלאי ההון של תעשיות ההיי טק גדל פי שלושה, לערך,⁷³ בשעה שמלאי ההון בענף התעשיות המעורבות גדל פי 1.5, לערך, ומלאי ההון של התעשיות המסורתיות - ב-30% בלבד.⁷⁴

העובדה, שההיי טק הוא תופעה יוצאת דופן בנוף הכלכלי הישראלי מתבלטת עוד לנוכח העובדה, שהענף מתבסס על חלק קטן של כוח העבודה בישראל: ב-2005, מספר המשרות בענפי טכנולוגיית המידע עמד על 168,800 - 6.2% מן המשרות במשק ו-8.1% מן המשרות במגזר העסקי.⁷⁵ חלק קטן זה של כוח העבודה הישראלי מושך אליו את מיטב המשאבים, ההשקעות והתמריצים - ובתמורה מייצר נכסים רבים.

עובדה זאת כשלעצמה אין בה כדי להעיד על כך שמדובר בתופעה יוצאת דופן, שהרי ניתן לומר כי מדובר בענף חדש שעתידו לפנינו, וכי הגרעין הקטן של היום יכול להתפשט ולהפוך לחלק הארי של כוח העבודה. אלא שמנקודת התצפית של היום, קשה לחזות התפתחות שכזאת בעתיד הקרוב.

⁶⁶ גיל שייף, השקעה בטכנולוגיית מידע ותקשורת (ICT) בישראל, הלמ"ס, פברואר 2007, עמ' 36.

⁶⁷ גיל שייף, השקעה בטכנולוגיית מידע ותקשורת (ICT) בישראל, הלמ"ס, פברואר 2007, עמ' 36.

⁶⁸ גיל שייף, השקעה בטכנולוגיית מידע ותקשורת (ICT) בישראל, הלמ"ס, פברואר 2007, עמ' 43.

⁶⁹ Manuel Trajtenberg, 2006. "Innovation Policy for Development: An Overview." Haifa: The Samuel Neaman Institute STE Program, Working Paper STE-WP-34.

מצוטט אצל גיל שייף, השקעה בטכנולוגיית מידע ותקשורת (ICT) בישראל, הלמ"ס, פברואר 2007.

⁷⁰ גיל שייף, השקעה בטכנולוגיית מידע ותקשורת (ICT) בישראל, הלמ"ס, פברואר 2007, עמ' 54.

⁷¹ נתונים שהתקבלו מהלמ"ס, גף חשבונות לאומיים.

⁷² נתונים שהתקבלו מהלמ"ס, גף חשבונות לאומיים.

⁷³ שלמה סבירסקי ואיתי קונור-אטיאס, ישראל: תמונת מצב חברתית 2006, תל אביב, מרכז אדוה.

⁷⁴ שלמה סבירסקי ואיתי קונור-אטיאס, ישראל: תמונת מצב חברתית 2006, תל אביב, מרכז אדוה.

⁷⁵ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 18.14.

ראשית, כוח העבודה בהיי טק אינו מתרחב עוד באותו קצב של העשור הקודם. במחצית השנייה של שנות ה-1990 גדל כוח העבודה בענף מ-115.5 אלף שכירים ב-1995 ל-189 אלף שכירים ב-2000 – גידול של 64% (זאת, בשעה שמספר השכירים הכולל במשק גדל רק ב-15%).⁷⁶ לאחר מכן היה הגידול איטי יותר, ובשנים 2002 ו-2003 אף נרשמה ירידה. רק ב-2005 נרשם שוב גידול משמעותי.⁷⁷

שנית, התרחבות ההיי טק תלויה, בין השאר, בהתרחבות ההשכלה הגבוהה בישראל, שכן מדובר בענף המתבסס על עובדים משכילים. דבר זה נכון במיוחד אם אנו חפצים להרחיב את ההיי טק מפעילות של מחקר ופיתוח לפעילות של ייצור ושיווק. אלא שכיום, כ-70% מבני הנוער המתחנכים בישראל אינם מגיעים ללימודים אקדמיים: בשנת 2005, רק כ-30% מבין בני הנוער שסיימו תיכון שמונה שנים קודם לכן הגיעו ללימודים אקדמיים.⁷⁸ בהקשר זה מן הראוי לציין כי בשנות ה-1990, חלק מכוח האדם שאיפשר את התרחבות ההיי טק רכש את השכלתו בתחומי ברית המועצות לשעבר ולא בישראל.

יתרה מזאת, מערכת ההשכלה הגבוהה מצויה במשבר, וכיום יש אף סימנים ראשוניים של הצטמקות ולא של התרחבות – ועל כך נרחיב בהמשך.

מן הראוי להוסיף כי ההיי טק, כשלעצמו, אינו תורם די לפיתוחן של האוניברסיטאות בישראל: בשנים האחרונות, רוב המו"פ בהיי טק מתרכז במגזר העסקי ואילו האוניברסיטאות הפכו לשותפות זוטרות בחגיגה: חלקן במו"פ ירד מ-29% ב-1990 ל-16% ב-2004 (למרות שההוצאה הכספית גדלה באותן שנים מ-2.2 מיליארד ₪ ל-4.2 מיליארד ₪ [במחירי 2006]).⁷⁹ בישראל, משקלו של המימון העסקי של מו"פ אוניברסיטאי נמוך מעט מזה של רוב שאר הארצות, והוא לא השתנה הרבה בין 1996 ל-2001.⁸⁰ מוסד שמואל נאמן בטכניון מזהיר מפני המשך המגמה של ריכוז המו"פ העסקי בחברות עצמן, במקום שיתוף פעולה עם האוניברסיטאות.⁸¹

⁷⁶ הלמ"ס, סקרי כוח אדם, שנים שונות.

⁷⁷ הלמ"ס, סקרי כוח אדם, שנים שונות.

⁷⁸ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 8.37.

⁷⁹ מוסד שמואל נאמן, מדדים למדע וטכנולוגיה בישראל: תשתית נתונים השוואתית (יולי 2005), עמ' 12.

⁸⁰ מוסד שמואל נאמן, מדדים למדע וטכנולוגיה בישראל: תוספת נתונים השוואתית, עמ' 16.

⁸¹ מוסד שמואל נאמן, מדדים למדע וטכנולוגיה בישראל, תוספת נתונים השוואתית, עמ' 23.

הבנקים וחברות הביטוח: צומחים על גב הצמיחה

לצד ההיי טק, הבנקים וחברות הביטוח הם ענף נוסף הצומח מאוד. בגלל אופי הפעילות שלהם, ניתן לומר כי הבנקים וחברות הביטוח צומחים על גב הצמיחה.

הבנקים תורמים לצמיחה, בעיקר באמצעות האשראי שהם מספקים למגזר העסקי, אך בו בזמן הם גם שואבים לעצמם חלק ניכר מרווחי הצמיחה, אם באמצעות הריבית שהם גובים על האשראי העסקי ואם באמצעות הריבית והעמלות שהם גובים ממשקי הבית. לדברי סטנלי פישר, נגיד בנק ישראל, רווחי הבנקים הישראליים מן התאגידים הם קטנים, יחסית לעולם, בעוד שהרווחים שלהם ממשקי הבית גבוהים.⁸²

חלקם של הבנקים (הערך המוסף) בתמ"ג מצוי בעלייה, מכ-3.8% תמ"ג ב-2003 ל-4.6% תמ"ג ב-2005.⁸³ זאת, בשעה שכוח העבודה בחמשת הקבוצות הבנקאיות הגדולות גדל אך במעט, מ-38,427 ב-2003 ל-39,569 ב-2005;⁸⁴ עובדי חמשת הקבוצות הבנקאיות הגדולות היוו 1.4% מכוח העבודה האזרחי בישראל.⁸⁵

רווחי הבנקים מצויים בעלייה מאז החל גל הצמיחה הנוכחי: חמש הקבוצות הבנקאיות הגדולות הרוויחו ב-2003 - 3.244 מיליארד ₪; ב-2004 - 5.335 מיליארד ₪, ב-2005 - 6.602 מיליארד ₪⁸⁶ וב-2006 - 8.880 מיליארד ₪.⁸⁷ התשואה השנתית הריאלית של מדד מניות הבנקים עלה בכל אחת מהשנים מאז 2003, שבה החל מחזור הצמיחה הנוכחי, בשיעור גבוה מזה של מדד המניות הכללי ושל מדד ת"א 100.⁸⁸

ב-2005, התשואה להון הגיעה לרמה הגבוהה ביותר מאז 1989.⁸⁹ אמנם, בהשוואה בינלאומית התשואה להון של הבנקים בישראל נחשבת לנמוכה, אלא שזה נובע מכך שחלק גדול מן הרווח מתחלק בצורת שכר בקרב העובדים, ובעיקר בקרב השכבה הניהולית הבכירה. בבנקים הישראליים, השכר וההוצאות הנלוות, כשהם נמדדים על פי משקלם בערך המוסף, גבוהים יותר מן הממוצע בעולם: במדד זה, ישראל נמצאה במקום ה-5 מתוך 40 ארצות.⁹⁰ השוואה שנערכה עם בנקים זרים הפועלים ב-12 שווקים הדומים למשק הישראלי העלתה, כי בבנקים הישראליים מרכיב השכר, כשהוא נמדד כאחוז מרמת הרווחיות, עמד ב-2005 על 45%, בהשוואה ל-30% בבנקים בארצות ההשוואה.⁹¹

ב-2005, השכר הכולל של 39,569 עובדי חמשת הקבוצות הבנקאיות הגדולות עמד על סך של 12.6 מיליארד ₪. השכר השנתי הממוצע לעובד/ת עמד על 320 אלף ₪ - אבל, 2,730 העובדים הבכירים קיבלו שכר גבוה מ-500 אלף ₪, ו-2,770 עובדים נוספים קיבלו שכר הנע בין 340 ל-500 אלף ₪. שתי קטיגוריות אלה של שכר גבוה מאוד התרחבו בעשור האחרון, מ-9.1% מכלל העובדים ב-1999 ל-13.9% ב-2005.⁹² על כך יש להוסיף כי השכר הריאלי למשרת שכיר בענף הבנקאות והביטוח גדל בין 2003 ל-2005 ב-13.0% - גבוה באופן משמעותי מן הגידול בשכר בכלל המשק 3.2% ובמגזר העסקי - 3.6%.⁹³

חברות הביטוח שותפות גם הן לצמיחה, באמצעות השקעותיהן - הכוללות כיום גם את כספי הפנסיה של העובדים. וכמו הבנקים, גם הן שואבות לעצמן חלק מרווחי הצמיחה,

⁸² ארי שביט, "בנקאים, היזהרו." מוסף הארץ, 5.1.2007.

⁸³ מחושב מתוך בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 26.

⁸⁴ בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 48.

⁸⁵ בנק ישראל, המפקח על הבנקים, מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית 2006, עמ' 48 והלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 12.2.

⁸⁶ בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 32; הנתונים במחירי 2006.

⁸⁷ טל לוי, "השנה החלומית של הבנקים: רווח של 8.9 מיליארד ₪". דה מארקר, 29.3.2007.

⁸⁸ בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 3-4.

⁸⁹ בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 1.

⁹⁰ בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 52.

⁹¹ בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 50.

⁹² בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 48; הנתונים במחירים שוטפים.

⁹³ בנק ישראל, המפקח על הבנקים. מערכת הבנקאות בישראל - סקירה שנתית, 2006, עמ' 50.

בשנת 2005 השיגו חברות הביטוח רמת רווחיות גבוהה זו השנה השלישית ברציפות. רווחיות זו מבטאת שיעור תשואה גבוה מאוד של תשואה שנתית להון – 29%.⁹⁵ הרווח המצרפי לאחר מס של חברות הביטוח עמד ב-2005 על 2.7 מיליארד ₪, גבוה בכ-16% מהרווח המצרפי ב-2004.⁹⁶

---

⁹⁴ משרד האוצר, הממונה על שוק ההון, ביטוח וחיסכון, דו"ח שנתי 2005, פרק יציבות חברות הביטוח, עמ' 5.

⁹⁵ בנק ישראל, המפקח על הבנקים, מערכת הבנקאות בישראל – סקירה שנתי 2006, פרק יציבות חברות הביטוח, עמ' 9.

⁹⁶ בנק ישראל, המפקח על הבנקים, מערכת הבנקאות בישראל – סקירה שנתי 2006, פרק יציבות חברות הביטוח, עמ' 9.

רק מעטים יכולים לצמוח עם הבנקים

ענף הפיננסים הוא ענף קטן עוד יותר מענף ההיי טק; וכמו ההיי טק, גם מצבו של ענף הפיננסים אינו מעיד על מצב המשק בכללותו.

ב-2005, הבנקים, חברות הביטוח והמוסדות הפיננסיים האחרים העסיקו 82 אלף עובדים - רק 3.3% מכלל המועסקים במשק.⁹⁷

בשנים האחרונות, יותר ויותר אנשים מבקשים להתחיל את הקריירה בענף הפיננסים כמעט בכל דרך. בין השאר, משום שהבנקים מציעים דבר שלא קיים בגופים פיננסיים אחרים – ביטחון תעסוקתי, היות ועובדי הבנקים מאוגדים בוועדים חזקים ומיוצגים על ידי ההסתדרות.⁹⁸

אלא שכמו ענף ההיי טק, גם ההעסקה בענף הפיננסים מוגבלת יותר ויותר לבעלי השכלה אקדמית: ב-2005, יותר מ-40% מן המועסקים במערכת הבנקאות בישראל היו בעלי השכלה אקדמית ב-2005.⁹⁹

⁹⁷ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 12.2.

⁹⁸ חיים ביאור. "נפרדו מהקרנות לא מהעובדים". הארץ, 11.12.2006.

⁹⁹ בנק ישראל, המפקח על הבנקים, מערכת הבנקאות בישראל – סקירה שנתית 2006, עמ' 51.

מחיר הצמיחה

ההנהגה הפוליטית והכלכלית של ישראל נתונה, כפי שראינו, באופוריה: "מצב המשק מעולם לא היה טוב יותר".

העובדה, שאין מדובר בהכרח בסיפור הצלחה של המשק בכללותו, אין בה כדי לצנן את האופוריה.

גם לא העובדה, שההצלחה מושגת במחיר פנימי כבד: משבר תיקצוב עמוק. כפי שכבר ראינו, הצעד העיקרי שבו נוקטת הממשלה, במסגרת חתירתה להוזיל את עלות ההון, למשוך משקיעים ולזרז את הצמיחה, הוא מדיניות של צמצום תקציבי.

החברות הבינלאומיות לדירוג אשראי מכירות בכך. חברת Standard and Poor's, בבואה להצדיק את הדירוג הגבוה שהיא מעניקה לישראל, ציינה את "המצב הפיננסי של הסקטור הציבורי... לאחר שלוש שנים של ריסון פיסקלי" ואת הציפייה "שהריסון הפיסקלי והרפורמות הכלכליות יישארו בעדיפות פוליטית גבוהה בטווח הבינוני..."¹⁰⁰

מדיניות הצמצום התקציבי מסייעת, אם כן, לבעלי ההון ולמשקיעים. היא גם מסייעת לחלקם "לעשות מכה".

מצד שני, מדיניות זו יצרה משבר תיקצוב עמוק במרבית מערכות השירותים הציבוריים, ובראשם אלה האחראים לחינוך ולהכשרה של הדור הצעיר.

השאלה העולה, אם כן, היא האם אין הצמיחה הנוכחית מושגת, במידה רבה, במחיר משכון העתיד של החברה הישראלית.¹⁰¹

¹⁰⁰ שלומי שפר, "חברת הדירוג S&P העלתה את תחזית דירוג האשראי של ישראל מ'יציג' ל'חיובי'", הארץ, 14.2.2007.

¹⁰¹ ערב פרסומו של מסמך זה, פירסמה המועצה הלאומית לכלכלה שליד משרד ראש הממשלה את המסמך "אג'נדה כלכלית-חברתית לישראל 2008-2010". המועצה מצאה לנכון להדגיש כי האג'נדה שלה "תהיה כפופה לשמירה קפדנית על משמעת פיסקאלית" וכי אין בכונתה כלל להציע תכניות ממשלתיות "שכרוכות בעלויות תקציביות בסדר גודל העלול להביא לפריצה תקציבית" (עמ' 30).

מדיניות הצמצום התקציבי

מדיניות הצמצום התקציבי לובשת מספר צורות:

א. **קיצוצים רוחביים רצופים**: בין השנים 2001 ו-2005 קוצץ תקציב המדינה בסכום מצטבר של כ-65 מיליארד ₪. קיצוצים חסרי-תקדים אלה היו בבחינת טיפול בהלם בהשלכות הכלכליות של האינפלציה, והם גררו עמם פגיעה חמורה במערכות החינוך, ההשכלה הגבוהה, הבריאות, הרווחה, הדיור ורשת הביטחון הסוציאלי;¹⁰²

ב. **הטלת הגבלה על הוצאות הממשלה בעתיד**: ב-2004 החליטה הממשלה כי בין השנים 2006-2010, הגידול השנתי בתקציב ההוצאות הממשלתי יוגבל ל-1% בלבד;¹⁰³

ג. **יד קפוצה של האוצר**: מזה מספר שנים נוקט משרד האוצר בשיטה של עיכוב ההעברה החדשית של התקציב שהוקצה למשרדי הממשלה, כמו גם בהעברה של חלק מהתקציב, ולא כולו - דבר הגורם בסופו של דבר להוצאה ממשלתית קטנה מזו המאושרת על ידי הכנסת.¹⁰⁴

ההשלכה העיקרית של משבר התיקצוב היא השלה, מצד הממשלה, של חלק ניכר מן האחריות לשירותים שבעבר היו באחריותה המלאה. במקום זאת, האחריות עוברת, בכל הנוגע למימון, למשקי הבית ולגופים פילנתרופיים, ובכל הנוגע לביצוע, לגופים עסקיים ולארגונים אזרחיים.

להשלט אחריות זו יש תוצאות שונות, ובראשן אובדן השוויוניות והאוניברסליות בשירותים הציבוריים השונים; שכן מרגע שהמדינה מצמצמת את חלקה במימון, איכות השירות שכל אזרח ואזרחית מקבלים הופכת תלויה בהכנסה האישית או המשפחתית – או בזמינותו של תורם. ומרגע שהמדינה מצמצמת את חלקה בביצוע, גופים עסקיים מעדיפים למקד את פעילותם אצל בעלי המשאבים, שם מובטח להם הרווח.

ואולם במסמך זה, העוסק בצמיחה הבלתי מאוזנת של הכלכלה ושל החברה בישראל, מן הראוי להצביע על תוצאה מרכזית אחרת והיא, הפגיעה בהשקעה הממשלתית בפיתוח ארוך-טווח של משאביה של החברה הישראלית.

¹⁰² מרכז אדוה, *שנים שחורות*. תל אביב, 2003.

¹⁰³ במאי 2006 הוחלט להעמיד את שיעור הגידול לשנת 2007 על 1.7%. בעקבות המלחמה בלבנון, הוחלט להגדיל את השיעור בעוד 1.6%, למימון הוצאות המלחמה. בסיכומו של דבר, הגידול בהוצאות הממשלה עומד ב-2007 על 3.3%; ר' משרד האוצר, *הצעת תקציב המדינה לשנת הכספים 2007*, עיקרי התקציב, עמ' 26-29.

¹⁰⁴ מוטי בסוק, "עודף מפתיע בקופת המדינה: 5.4 מיליארד שקל בסוף פברואר", *הארץ*, 6.3.2007.

לא כולם משלמים את המחיר

במצב של משבר תיקצוב, אחת החלופות הפתוחות בפני הממשלה היא להעלות מסים. ממשלת ישראל עשתה בדיוק את ההפך: היא הפחיתה וממשיכה להפחית את המסים - הן המסים הישירים על יחידים והן מס החברות.

הפחתת המסים הישירים על יחידים נועדה מלכתחילה להיטיב בעיקר עם שכירים בדרגות השכר הגבוהות.¹⁰⁵ זאת, במטרה מוצהרת לשמור על נאמנותה של השכבה הניהולית והיזמית של המדינה בעת משבר האינתיפאדה. יאיר רבינוביץ', שעמד בראש הוועדה שהמלצותיה להפחתת מסים הן שהונהגו ב-2003 – הצהיר כי ההפחתה נועדה למנוע את "בריחת השכבה המקצועית והניהולית של המשק לחו"ל".¹⁰⁶

טענה אחרת ששימשה את יוזמי הפחתת המסים היתה שבישראל, נטל המסים הישירים על יחידים הוא גבוה מאוד, יחסית לארצות המערב. אלא שנתונים השוואתיים מעלים, כי לטענה זאת אין על מה להסתמך.¹⁰⁷

הפחתת מס החברות, מצדה, נועדה לעודד השקעות, באמצעות השוואת גובה המס בישראל לגובה המס בארצות מושכות השקעות זרות, כדוגמת אירלנד.

לדברי משרד האוצר, הפחתת המסים הישירים על יחידים ומס החברות יקטינו את הכנסות המדינה ממסים בסכום שנתי של 7 מיליארד ש"ח, בממוצע, בכל אחת מהשנים 2007 עד 2010.¹⁰⁸ ניתן לעמוד על משמעות הפחתת המסים אם נציין כי זהו סכום הגבוה מן התקציב השנתי של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, העומד על כ-5 מיליארד ₪.

אם נצרף את הפחתת המסים אל מדיניות הריסון התקציבי, נוכל לומר כי מדובר בשני גורמים המקשים מאוד על יכולתה של ישראל להשקיע בעתידה.

בנוסף לכך, הפחתת המסים גם תורמת להחרפה של האי שוויון בישראל, שכן משפחות בעלות הכנסה גבוהה, שבעקבות הפחתת המסים גובהת עוד יותר, יכולות להשתמש בכסף כדי לממן באופן פרטי שירותים שהממשלה מקצצת בתקציביהן, ובכך להבטיח לעצמן ולצאצאיהן רמת חיים גבוהה וסיכויי התקדמות טובים – בו בזמן שרמת החיים וסיכויי ההתקדמות של שאר הישראלים אינם משתפרים, ובחלק מן המקרים אף מצויים בירידה.

¹⁰⁵ ר' יאיר רבינוביץ' (יו"ר), רפורמה במס הכנסה: המלצות הוועדה לרפורמה במס, ירושלים, 2002, לוח 6. ב-2005 המליצה ועדה בראשות מאיר קפוטא וג'קי מצא על שינויים בהפחתת המסים, שנועדו לכלול בהטבות, ולו במעט, גם שכירים בדרגות שכר נמוכות יותר. ר' מאיר קפוטא וג'קי מצא, דו"ח הוועדה לתכנית המיסים הרב שנתית, ירושלים, יוני 2005.

¹⁰⁶ ראיון עם יאיר רבינוביץ', הארץ, 13.6.2002. מניע חשוב נוסף הוא שמירה על התרנגולת המטילה ביצי זהב: אבי בן בסט, שעמד בראש ועדה שהמלצותיה קדמו לאלה של ועדת רבינוביץ', כתב כי יש להפחית מסים כדי למנוע מעבר של עובדי היי-טק ישראלים לעמק הסיליקון שבמדינת קליפורניה. ר' אבי בן בסט (יו"ר), דו"ח הוועדה הציבורית לרפורמה במס הכנסה, משרד האוצר, 2000, עמ' 57.

¹⁰⁷ ר', למשל, גדי חזק, "האם המס בישראל אכן גבוה מדי?" אתר מכון ון ליר, התכנית לכלכלה וחברה.

¹⁰⁸ משרד האוצר, סקירה כלכלית לסיכום 2005, מצגת, דצמבר 2005.

לא כל התקציבים מצטמצמים

עד כה בחנו שתי סיבות למשבר התיקצוב בישראל:

האחת, מדיניות הצמצום התקציבי;

השנייה, הפחתת המסים לשכירים בעשירונים הגבוהים.

עתה נפנה לסיבה שלישית: העובדה שתקציב הביטחון – שאליו יש להוסיף גם את תקציב ביטחון הפנים - לא זו בלבד שהוא לא מצטמצם במקביל להצטמצמות תקציבי שאר המשרדים, אלא שהוא אף גדל, ובמידה רבה על חשבונם.

לתחשיב עלויות הביטחון של ישראל יש להוסיף גם את הנטל התקציבי של ההתנחלויות הישראליות בשטחים הפלסטיניים.

תקציב הביטחון ותקציב ביטחון הפנים

תקציב הביטחון הגדול משקף נטייה רבת-שנים של ממשלות ישראל להשתמש בצבא ככלי עיקרי של מדיניות-חוץ אזורית. מלחמת לבנון השנייה היא הדוגמא האחרונה לכך.

תקציב הביטחון הגדול משקף גם את ההסתבכות המתמשכת של ישראל בשטחים הפלסטיניים. למרות שהיו כבר מהלכים מתקדמים של משא ומתן, ישראל מתחפרת עוד ועוד בבוץ הכיבוש – השתלטות צבאית מחודשת על שטחי הגדה המערבית, בנייה של חומת הפרדה, הקמה של מאחזים, הרחבה של התנחלויות, ביתור של שטחי הרשות הפלסטינית, מצור כלכלי ועוד.

מאז האינתיפאדה הראשונה, שפרצה ב-1987, ישראל משלמת מחיר כלכלי כבד על המשך השליטה בשטחים הפלסטיניים.¹⁰⁹ במישור התקציבי, מערכת הביטחון מקבלת כמעט מדי שנה תוספות תקציב שנתיות "בגין האירועים בשטחים": עד ל-2005, תוספות ייחודיות אלה הגיעו לסך כולל של 30 מיליארד ₪.¹¹⁰ בתקופת האינתיפאדה השנייה ידע תקציב הביטחון גידול יוצא דופן, והגיע לשיא של 49.7 מיליארד ₪ ב-2002.¹¹¹

ב-2006, עם דעיכת האינתיפאדה, היתה כוונה להוריד את תקציב הביטחון לרמה של טרום-אינתיפאדה, כמעט, ולהפנות במקום זאת משאבים לתכנית לצמצום העוני ולתכנית לפיתוח הנגב. אלא שאז באה מלחמת לבנון השנייה וגררה עמה הגדלה מחודשת של תקציב הביטחון, ליותר מ-50 מיליארד ₪ ב-2006. בעקבות מלחמה זאת, תקציב הביטחון אמור לגדול גם ב-2007 וב-2008. ואין זה סוף פסוק, משום שבימים אלה בוחנת ועדה בראשות דוד ברודט את בקשת מערכת הביטחון להגדיל את תקציב הביטחון מעבר לסכומים אלה.

לכאורה, ישראל של ימינו מסוגלת להתמודד עם תקציבי ביטחון מוגדלים אלה טוב מבעבר: שהרי בניגוד לתקופה שלאחר מלחמת יום הכיפורים, שבמהלכה הגיע שיעור הצריכה הביטחונית לרמות של 20% עד 30% מהתמ"ג, בעשור האחרון הצריכה הביטחונית אינה עולה על 8% עד 10% מהתמ"ג.¹¹² אלא שגם שיעור מוקטן זה הוא גבוה ביותר: לפני מלחמת ששת הימים, הצריכה הביטחונית עמדה על 6%-7% תמ"ג, לערך. יתרה מזאת, ההגדלות התכופות של תקציב הביטחון, כיוון שהן באות על חשבון התקציבים החברתיים, אינן מאפשרות לפתח מדיניות חברתית רציפה.

דן מרידור, שר האוצר לשעבר, שעמד בראש ועדה שבדקה את הדוקטרינה הביטחונית של ישראל, קרא לממשלה, בעקבות המלחמה בלבנון, להסתפק בתוספת חד-פעמית לתקציב הביטחון, ולא להנהיג העלאה מתמשכת. הוא הציע להימנע מחזרה על הטעות של מלחמת יום הכיפורים, כאשר "תגובה תקציבית היסטורית לתוצאות המלחמה כמעט מוטטה את ישראל". לדבריו, "אי אפשר להישאר עם הוצאה [ביטחונית; ש.ס.] גבוהה כל כך. הכלכלה שוב תשקע. תקציב הביטחון לא קוצץ בעשרות השנים האחרונות. ירדנו מ-24% מהתמ"ג ב-1985 ל-9% ב-2005 מכיוון שהתמ"ג עלה בצורה נאה ביותר בעשרים השנים האחרונות".¹¹³ מרידור הציע להקטין את משקלו של תקציב הביטחון על ידי קיבועו ברמתו הריאלית כיום: אזי, ובהנחה שתהיה צמיחה מתמשכת של 4% בשנה, משקל תקציב הביטחון בתמ"ג ירד מ-8.5%-9% ל-5%-5.5% (הרמה של טרום מלחמת 1967).¹¹⁴

דן מרידור אינו בודד בעמדתו: המשנה לנגיד בנק ישראל, פרופ' צבי אקשטיין, אמר כי "העלות הכלכלית של צבא גדול כבדה... הביטחון איננו רק עול תקציבי המקטין שירותי חברה, חינוך, רווחה ובריאות: הוא מסיט מקורות כלכליים לפעילות עם תרומה אפסית לפיתוח כלכלי".¹¹⁵

¹⁰⁹ ר' שלמה סבירסקי, מחיר היוהרה, תל אביב, הוצאת מפה, 2005.

¹¹⁰ מרכז אדוה, העשור החברתי האבוד: ההשלכות החברתיות של הצעת התקציב לשנת 2007, מגזת, 14.11.2006.

¹¹¹ משרד האוצר, החשב הכללי, דו"ח לשנת 2002. הנתון הוא במחירי 2006.

¹¹² בנק הפועלים, סקירה כלכלית ופיננסית, 3.1.2007.

¹¹³ מוטי בסוק, "המשנה לנגיד: תקציב צה"ל מקטין את הצמיחה של המשק", דה מארקר, 21.12.2006.

¹¹⁴ מוטי בסוק, "המשנה לנגיד: תקציב צה"ל מקטין את הצמיחה של המשק", דה מארקר, 21.12.2006.

¹¹⁵ מוטי בסוק, "המשנה לנגיד: תקציב צה"ל מקטין את הצמיחה של המשק", דה מארקר, 21.12.2006.

יש לציין כי תקציב משרד הביטחון אינו התקציב הביטחוני היחיד : תקציב המשרד לביטחון פנים גם הוא תקציב ביטחוני, שכן למשטרה ולמשמר הגבול יש חלק משמעותי במאבק בהתקוממות הפלסטינית. המשרד לביטחון פנים הוא המשרד היחיד שתקציבו גדל שנה אחר שנה מאז 1994. מאז, תקציב המשרד גדל ביותר מפי שניים, מ-3.5 מיליארד ש"ח ל-7.8 מיליארד ש"ח.¹¹⁶

---

¹¹⁶ משרד האוצר, החשב הכללי, דו"ח ביצוע, שנים שונות.

נטל ההתנחלויות

הסעיף היקר ביותר בתחשיב עלות המשך השליטה הישראלית בשטחים הפלסטיניים הוא סעיף ההתנחלויות.

ההתנחלויות הן קרוב לוודאי הפרויקט הציבורי היקר ביותר מאז מלחמת ששת הימים: אם עקב הכספים הרבים שהושקעו בהקמתן ואחזקתן, אם עקב המחיר הכבד של ההגנה עליהן ואם עקב המחיר הכבד ששולם ועוד ישולם על פינויין, החלקי או המלא.

להלן מספר דוגמאות של סדרי הגודל שבהם מדובר:

ההוצאות הממשלתיות האזרחיות החריגות בשטחים הפלסטיניים בין 1967 ל-2003 הגיעו, לפי הערכה של עיתון הארץ, לסך של 45 מיליארד ₪;¹¹⁷

עלות מימון-היתר המוניציפלי עומדת על כ-1 מיליארד ₪ לשנה; מדובר במימון הממשלתי של תקציבי הרשויות המקומיות הישראליות בשטחים הפלסטיניים, שהוא גבוה, בחישוב לנפש, מן המימון המקביל של רשויות מוניציפליות בתוך הקו הירוק;¹¹⁸

עלות גדר הפרדה, שנועדה, בין השאר, להגן על חלק מן ההתנחלויות ולספח דה פקטו את שטחיהן למדינת ישראל, הסתכמה, עד סוף שנת 2006, ב-5.6 מיליארד ₪. בתקציב 2007 הוקצו לכך 1.3 מיליארד ₪ נוספים – והגדר עדיין לא גמורה;¹¹⁹

העלות הביטחונית של ההתנחלויות אינה ידועה. מדובר בהחזקת כוחות צבא שהוקמו במיוחד לצורך תיחזוק הכיבוש; במיגון היישובים; בהחזקת מערך של הגנה עצמית; בסלילת כבישים עוקפים וכיו"ב;

עלות ההתנתקות מרצועת עזה עמדה עד כה על סך של 9 מיליארד ₪. כיום דנה הכנסת בהצעות-חוק המבקשות להגדיל עוד את הפיצוי למפונים. לפי הערכות, מדובר בתוספת שבין 3 עד 7 מיליארד ₪;¹²⁰

עלות הפינוי בעתיד של התנחלויות בגדה המערבית, ולפחות אלה שמחוץ ל"גושי ההתיישבות", אינה ברורה כרגע; אולם על פי הערכה אחת, אם גובה הפיצוי למתנחלים יהיה דומה לזה שניתן למפוני גוש קטיף, הרי שמדובר בסכום של כ-65 מיליארד ₪.¹²¹

מקימי ההתנחלויות האמינו שהן יבטיחו את האחיזה הישראלית בשטחים שנכבשו ב-1967. במקום זאת הן הפכו לאחד המוקדים העיקריים של הסכסוך המתמשך ובמקביל, לנטל כבד המעיק מזה שנים על תקציב המדינה וימשיך להעיק עליו במשך שנים.

¹¹⁷ מוטי בסוק וצוות כתיב הארץ. "העלות האזרחית החריגה של ההתנחלויות: לפחות 2.5 מיליארד ₪ בשנה", הארץ, מוסף ראש השנה, 26.9.2003.

¹¹⁸ שלמה סבירסקי, אתי קונור-אטיאס ואיתי שורץ, העדפה ממשלתית במימון יישובים: תקציב רשויות מקומיות, בנייה למגורים וסלילת כבישים, 2004-1995, תל אביב, מרכז אדוה, 2006.

¹¹⁹ משרד האוצר, תקציב המדינה, הצעה לשנת 2007, עיקרי התקציב (אוקטובר 2006), עמ' 65.

¹²⁰ מירב ארלוזורוב, "מענק ההתנתקות מהקראווילות", דה-מארקר, 22.2.2007.

¹²¹ מירב ארלוזורוב, "מענק ההתנתקות מהקראווילות", דה-מארקר, 22.2.2007.

ישראל חיה את הרגע, אינה מסתכלת קדימה

ראינו, שהמשק הישראלי יצא מתקופה של משבר ומיתון והוא מצוי בתנופה של צמיחה והתעשרות. תנופה זו אמורה להימשך גם בשנה הנוכחית, אם לא תהיינה התפתחויות מפתיעות.

לכאורה, זהו מצב המאפשר לקברניטי המדינה להסתכל קדימה ולהתחיל להתמודד עם חסרים וחסכים שנפערו בשנים האחרונות – ועם צרכים שנדחקו לשוליים מזה שנים.

אלא שכל כלי הממלכה מכוונים להמשך המדיניות של הוזלת עלות ההון ובהתאם לכך, המשך מדיניות הצמצום התקציבי, המשך הפחתת המסים – בד בבד עם רמה גבוהה של הוצאה ביטחונית.

ישראל חיה את הרגע, מתברכת בצמיחה של חלק מן המשק וב"מכה" שעושים עשירי הארץ - ונמנעת מהשקעות הדרושות כדי לשפר את העתיד.

במקום לבחון מחדש את מדיניות הצמצום התקציבי, הממשלה דוחקת את המערכות המופקדות על העתיד לפינה ומאלצת אותן להסתגל לפעילות בתנאים של תת-תיקצוב ממשלתי.

כך, למשל, ועדה בראשות שר האוצר לשעבר בייגה שוחט דנה בימים אלה בדרכים לסגל את מערכת ההשכלה הגבוהה למצב שנוצר לאחר הקיצוצים התקציביים של 2001-2004. הוועדה דנה בדרכים חלופיות לתיקצוב המערכת, ובראשן הגדלת שכר הלימוד.

ועדה נוספת, בראשות הסטטיסטיקן הממשלתי שלמה יצחקי, הופקדה על הגדרה מחודשת של קו העוני. סביר להניח שהוועדה תציע חלופות שתאפשרנה להציג תמונה חמורה פחות מזו העולה מנתוני המוסד לביטוח לאומי, המצביעה על התרחבות ממדי העוני במהלך גל הצמיחה הנוכחי.

ובמקביל לשתי ועדות אלה מכוונסת ועדה בראשותו של דוד ברודט, הדנה בהגדלה אפשרית של בסיס התקציב של מערכת הביטחון.

ישראל אינה משקיעה די בפיתוח כלכלי

ההשקעות הממשלתיות בפעילות הכלכלית מצויות בירידה: חלקה של הממשלה במימון ההשקעה הגולמית המקומית מצוי בירידה מאז 2003, וכך גם הסכום שהיא מוציאה בפועל.¹²² ירידה דומה נרשמה בהשקעה בנכסים קבועים של המגזר הממשלתי;¹²³

ההוצאה של משרדי ממשלה על מו"פ אזרחי מצויה בירידה מאז 2003;¹²⁴

המימון הממשלתי של מו"פ לפי חוק המו"פ מצוי בירידה מאז 2003;¹²⁵

תקציב מרכז ההשקעות מצוי בירידה מאז תחילת העשור הנוכחי;¹²⁶

המימון הממשלתי של תקציבי המחקר של האוניברסיטאות מקוצץ מאז 2002;¹²⁷

ההשקעה הממשלתית בנכסים קבועים של השירותים החברתיים מצויה בירידה מאז תחילת העשור הנוכחי;¹²⁸

התחום העיקרי שבו השקעות הממשלה גדלות הוא תחום התחבורה, ובראשו הרכבת.¹²⁹

הירידה בהשקעות הממשלתיות מקבלת משמעות מיוחדת לאור העובדה, שההשקעה הכוללת במשק הישראלי אינה גבוהה במיוחד – להוציא תחומים כגון ההיי טק. וללא השקעות קשה לייצר מקומות עבודה רבים ולהרחיב את ההשתתפות בכוח העבודה.

בהשוואה לארצות ה-OECD, רמת ההשקעות בנכסים קבועים בישראל, בחישוב לנפש, נמוכה. בשנת 2002,¹³⁰ כאשר המדד הממוצע של השקעות בארצות ה-OECD עמד על 100, המדד של ישראל עמד על 95; בתוך זה, ההשקעה במכונות ובציוד עמדה על 92. בראש הטבלה ניצבו ארצות הברית (144), אירלנד (139), יפן (138) ואוסטרליה (131). ישראל ניצבה במקום ה-18 מקרב 39 ארצות שנבדקו. במקום דומה לזה של ישראל ניצבו אמנם גם צרפת, גרמניה ואנגליה – אך עם שיעורי השקעה גבוהים יותר במכונות ובציוד. מתחת לקבוצה זו, עם נתוני השקעה נמוכים, ניצבו בעיקר ארצות מזרח אירופה.¹³¹

בין ישראל לארצות הברית – שאליה מחובר עולם ההיי טק הישראלי – יש גם פערים משמעותיים כאשר בוחנים את ההשקעה בנכסים קבועים בחישוב לעובד; פער גבוה במיוחד קיים בהשקעות בציוד היי טק.¹³²

ראינו, שתקופת הצמיחה הנוכחית מתאפיינת בגידול בהשקעה בנכסים קבועים, מן הרמה הנמוכה של 2003 – 95 מיליארד ₪ – לרמה של 104 מיליארד ₪ ב-2006. עם זאת, השקעה זו עדיין נמוכה מרמת ההשקעה ששררה ערב האינתיפאדה – 111 מיליארד ₪ ב-2000 ו-107 מיליארד ₪ ב-2001.¹³³

בהקשר זה ראוי לציין כי חלק גדל והולך של החסכון הלאומי בישראל מופנה בתקופת הצמיחה הנוכחית להשקעה בחו"ל.¹³⁴ מאז 2002, ההשקעות של ישראלים בחו"ל (השקעות ישירות והשקעות בני"ע) גדולות מן ההשקעות של זרים בישראל.¹³⁵

¹²² הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 14.13.

¹²³ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 14.16.

¹²⁴ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 26.2. הנתונים אינם כוללים את הות"ת.

¹²⁵ מרכז אדוה, העשור החברתי האבוד: ההשלכות החברתיות של הצעת התקציב לשנת 2007, מצגת בכנסת, 14.11.2006.

¹²⁶ עיבוד של מרכז אדוה מתוך דו"חות ביצוע של החשב הכללי.

¹²⁷ עיבוד של מרכז אדוה מתוך הדו"חות השנתיים של הוועדה לתכנון ולתיקצוב.

¹²⁸ הלמ"ס, השקעה גולמית מקומית בנכסים קבועים בענפי המשק לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 11.4.2007.

¹²⁹ מרכז אדוה, העשור החברתי האבוד: ההשלכות החברתיות של הצעת התקציב לשנת 2007, מצגת בכנסת, 14.11.2006.

¹³⁰ שנה שבה רמת ההשקעות בישראל ירדה, עקב האינתיפאדה.

¹³¹ הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2006, לוח 28.10; הלוח המפרט את כל ארצות ה-OECD התקבל באדיבות הלמ"ס.

¹³² גיל שיף, השקעה בטכנולוגיית מידע ותקשורת (ICT) בישראל, הלמ"ס, פברואר 2007, עמ' 46.

¹³³ הלמ"ס, חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

¹³⁴ הלמ"ס, חשבונות לאומיים לשנת 2006, הודעה לעיתונות, 14.3.2007.

¹³⁵ בנק ישראל, המחלקה לפעילות המשק במט"ח, אתר האינטרנט.

ישראל אינה משקיעה די בחינוך

מה שצומח, צומח בזכות ההשכלה; אבל ישראל אינה משקיעה די בהשכלת הדור הצעיר.

כיום, כאשר הכניסה לענפי המשק הצומחים מותנית, יותר ויותר, בהשכלה אקדמית, כ-55% מבני הנוער הישראליים אינם משיגים תעודת בגרות, וחלק מאלה המשיגים את התעודה אינם עומדים בדרישות הקבלה של המוסדות האקדמיים להשכלה גבוהה.¹³⁶

על רקע זה יש לבחון את הנתונים שלהלן:

ישראל אינה משקיעה בחינוך: ב-2006, תקציב ההוראה של משרד החינוך, בחישוב לתלמיד, היה נמוך ב-16% מזה של 2001;¹³⁷

ישראל אינה משקיעה בתלמידים/ות, א': בעשור האחרון (1995-2003), ההוצאה לחינוך לתלמיד בישראל גדלה בשיעור של 2%; בארצות ה-OECD, הגידול עמד, בממוצע, על 33%;¹³⁸

ישראל אינה משקיעה בתלמידים/ות, ב': ב-2004, מספר התלמידים בכיתה בחטיבת ביניים בישראל היה החמישי בגובהו מתוך 26 ארצות.¹³⁹ כך גם בחינוך היסודי;¹⁴⁰

ישראל אינה משקיעה במורות: שכר המורות בחטיבות הביניים (מורות עם לפחות 15 שנות ניסיון; שכר בדולרים בערכי PPP) מציב את ישראל במקום ה-28 ברשימה של 31 ארצות החברות ב-OECD וארצות נספחות;¹⁴¹

ישראל אינה משמרת את הישגי העולים: על רקע העובדה שכוח העבודה הישראלי התעשר כל כך עם בואם של עשרות אלפי אקדמאים ממדינות חבר העמים, מן הראוי לבחון את הדיווחים, לפיהם אין כל ביטחון שילדי העולים המתחנכים כיום בארץ יגיעו לרמת הישגים דומה לזו שהוריהם השיגו בארצות מוצאם. בעשור הראשון לעלייה הגדולה מברית המועצות לשעבר היה שיעור הזכאים לבגרות מקרב העולים גבוה מזה של כלל האוכלוסייה. מ-2003 ואילך, התהפכה המגמה: ב-2004 היה שיעור הזכאים לבגרות באוכלוסייה הכללית 54.1% ובקרב בני העולים 48.5%. ב-2005 הגיע שיעור העולים הזכאים לתעודת בגרות ל-44.5% בלבד. ועוד: 46% מהצעירים שעלו בחמש השנים האחרונות לא סיימו 12 שנות לימוד; כל נער עולה רביעי אינו נמצא במסגרת חינוכית פורמלית; כל תלמיד עולה שלישי במערכת החינוך אינו מבקר באופן סדיר בבית הספר.¹⁴²

¹³⁶ שלמה סבירסקי ואיתי שורץ, זכאות לתעודת בגרות לפי יישוב 2004-2005, תל אביב, מרכז אדוה, אוגוסט 2006.
¹³⁷ מרכז אדוה, העשור החברתי האבוד: ההשלכות החברתיות של הצעת התקציב לשנת 2007, מצגת בכנסת, 14.11.2006.
¹³⁸ הלמ"ס, מערכת החינוך בישראל ב-2003 בהשוואה בינלאומית, הודעה לעיתונות, 30.10.2006.
¹³⁹ OECD, Education at a Glance 2006, Tables, chart D2.1
¹⁴⁰ OECD, Education at a Glance 2006, Tables, table D2.1
¹⁴¹ OECD, Education at a Glance 2006, Tables, table D3.1 ;
¹⁴² לילי גילי, "בכל שנה פחות עולים מסיימים תיכון", הארץ, 19.7.2006.

ישראל אינה משקיעה די בהשכלה גבוהה

בישראל, רק מיעוט מבני הנוער מגיע ללימודים אקדמיים. ב-2005, רק כ-30% מבני הנוער ססימו תיכון שמונה שנים קודם לכן הגיעו ללימודים אקדמיים.¹⁴³ שיעור המסיימים תואר ראשון אקדמי מקרב קבוצת הגיל מציב את ישראל (ב-2004) במקום ה-17 מתוך 25 ארצות ב-OECD.¹⁴⁴ אם ישראל רוצה להפוך ל"מעצמת היי טק", שיעורים אלה צריכים לגדול. אלא שמדיניות הצמצום התקציבי, שכה היטיבה עם בעלי ההון במדינה, היכתה מכה קשה במערכת ההשכלה הגבוהה.

תקציב ההשכלה הגבוהה נשחק מזה כעשור, אך במיוחד בשנות האינתיפאדה.¹⁴⁵ בו בזמן, אוכלוסיית הסטודנטים באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות הציבוריות גדלה: בין 1996 ל-2005 היא גדלה ב-48.3%.¹⁴⁶ שתי מגמות אלה הולידו מספר תוצאות:

תוצאה ראשונה: התקציב הממשלתי להשכלה הגבוהה, בחישוב לסטודנט, ירד מ-37,099 ₪ ב-1996 ל-27,917 ₪ ב-2007.¹⁴⁷

תוצאה שנייה: הסגל האקדמי העומד לרשות הסטודנטים קטן מבעבר: אם נסתכל על האוניברסיטאות בלבד, הרי בשעה שמספר הסטודנטים (כל התארים) גדל ב-18.6% בין 1996 ל-2005, סגל ההוראה והמחקר באוניברסיטאות גדל ב-9% בלבד (בין 1996 ל-2003).¹⁴⁸ הקיצוצים התקציביים מאלצים את המוסדות שלא לאייש את כל המשרות של אנשי סגל בכיר הפורשים לגמלאות.¹⁴⁹

תוצאה שלישית: עלייה בגיל הממוצע של הסגל האקדמי הבכיר. כיום, הקבוצה הגדולה ביותר (כ-37% מכלל הסגל האקדמי הבכיר) היא זו של גילאי 55-64. הגיל הממוצע של הסגל האקדמי הבכיר בישראל היה גבוה יותר מאשר בארצות הברית, אנגליה ואוסטרליה ואילו שיעור חברי הסגל הצעירים היה הנמוך ביותר.¹⁵⁰

תוצאה רביעית: גידול במשקל המימון הפרטי בהשכלה הגבוהה. ב-2003, ישראל עמדה במקום הששי בין כל ארצות ה-OECD במשקל המימון הפרטי של השכלה גבוהה.¹⁵¹ במקביל, משקל המימון הציבורי - 59.3% - היה אחד הנמוכים בארצות ה-OECD.¹⁵²

תוצאה חמישית: ב-2006 נרשמה, לראשונה בתולדות המדינה, ירידה באחוז המתחילים ללמוד במוסדות להשכלה הגבוהה מתוך השנתון.¹⁵³

תוצאה שישית: סכנה של ירידה לטווח ארוך בשיעור המשכילים באוכלוסייה. כיום, ממשלת ישראל מתגאה בכך שישראל היא בעלת כוח עבודה מן המשכילים בעולם - 140 מדענים על כל 10,000 עובדים - יותר מכל ארץ מפותחת אחרת; וכן 135 מהנדסים על כל 10,000 עובדים - השיעור הגבוה בעולם.¹⁵⁴

אלא שנתונים יפים אלה אינם משקפים בהכרח את איכותה של מערכת החינוך הישראלית, כי אם את זו של הארצות שמהן היגרו יהודים לישראל. כך, למשל, בשנים 1995-1999 הגיעו לישראל 105 אלף בעלי מקצועות מדעיים ואקדמיים - מספר קרוב לזה של כלל בעלי מקצועות מדעיים ואקדמיים שהיו אז בארץ - 124 אלף. מתוך זה, מספר המהנדסים והאדריכלים העולים - 66 אלף - היה יותר מכפול ממספר המהנדסים

¹⁴³ שלמה סבירסקי ואתי קונור-אטיאס, תמונת מצב חברתית 2006, תל אביב, מרכז אדוה.

¹⁴⁴ OECD, *Education at a Glance 2006: Highlights*, Table A.1.

¹⁴⁵ נוגה דגן-בוזגלו, הזכות להשכלה גבוהה בישראל, 2007, עמ' 53.

¹⁴⁶ נוגה דגן-בוזגלו, הזכות להשכלה גבוהה בישראל, 2007, נספח.

¹⁴⁷ נוגה דגן-בוזגלו, הזכות להשכלה גבוהה בישראל, 2007, עמ' 23.

¹⁴⁸ נוגה דגן-בוזגלו, הזכות להשכלה גבוהה בישראל, 2007, נספח; ומוסד שמואל נאמן, מדדים למדע וטכנולוגיה בישראל: תשתית נתונים

השנואתית, יולי 2005, 30.

¹⁴⁹ סטיבן סטיו, מנכ"ל המל"ג והות"ת, בישיבת ועדת החינוך של הכנסת, 23.10.2006, עמ' 15.

¹⁵⁰ הות"ת, דו"ח 31/32, 2006, עמ' 129, 132.

¹⁵¹ OECD, *Education at a Glance 2006*, Tables, table B3.3

¹⁵² OECD, *Education at a Glance 2006*, Tables, table B3.2b

¹⁵³ סטיבן סטיו, מנכ"ל המל"ג והות"ת, בישיבת ועדת החינוך של הכנסת, 23.10.2006, עמ' 13.

¹⁵⁴ Ministry of Industry, Trade and Labor, *The Intellectual Capital of the State of Israel*, 2006: 23

תוצאה שביעית: אם לא יהיה שינוי של ממש במערכת החינוך וההשכלה הגבוהה בישראל, הרי שישראל צפויה לפגור אחר ארצות המערב בכל הנוגע להשכלה. לפי חישוב של ארגון ה-OECD, מספר שנות הלימוד הממוצע הצפוי לילדים ישראלים שהיו ב-2004 בני פחות מ-5 עמד על 15.7 שנים - בהשוואה לממוצע של 17.4 שנות לימוד בארצות ה-OECD.¹⁵⁶

---

¹⁵⁵ משה סיקרון ואלעזר לשם (עורכים), *דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של עולי ברית המועצות לשעבר, 1990-1995*, ירושלים, הוצאת מאגנס, עמ' 137.

¹⁵⁶ OECD, *Education at a Glance 2006*, Tables, table C1.1

דברי סיכום

ההנהגה הפוליטית והכלכלית של ישראל שרויה באופוריה: יש צמיחה, יש התעשרות, וישראל מקבלת ציונים לשבח של מוסדות פיננסיים בינלאומיים.

ההנהגה רואה משק ישראלי המהווה חלק אורגני של העולם העשיר והמפותח, משק של היי טק, של בעלי הון שהונם מאפשר להם לשחק כמו גדולים בשוקי העולם.

אבל יש גם צד שני למטבע: ישראל שרוב תושביה אינם שותפים לפרץ ההתעשרות; ישראל שרוב עובדיה מועסקים בענפים דלי-צמיחה שאינם קורצים למשקיעים זרים ומקומיים; ישראל שרוב צעיריה הולכים ומתרחקים מעולם ההיי טק עם כל קיצוץ בתקציבי החינוך וההשכלה הגבוהה הציבורית – אותנו קיצוץ עצמו המפיח רוח במפרשי ההתעשרות והצמיחה.

ההנהגה מסתכלת על צדו האחד של המטבע ורואה בנתונים המקרו-כלכליים הטובים את חזות הכל. כיוון שכך היא עושה את כל שביכולתה לסייע עוד ועוד בידי בעלי ההון ולהיטיב עוד ועוד עם היזמים ועם המנהלים. ומכיוון שהנתונים המקרו-כלכליים טובים, אין שום דחיפות בהסרת נטל הכיבוש ונטל ההתנחלויות.

אבל ההנהגה אינה מסתכלת על צדו השני של המטבע. היא אינה מבחינה בכך שהתמקדותה הבלעדית בעידוד הצמיחה מאיימת להפוך פערים חברתיים וכלכליים קיימים למכשולים בלתי עבירים בעתיד הלא רחוק. היא אינה מבחינה בכך שההתמקדות הכפייתית ב"עשיית מכה" כיום מנחיתה מכה כואבת על מרבית הישראלים.

אם יש בגל הצמיחה הנוכחי יתרון אחד שאינו מוטל בספק הריהו זה, שהוא מעניק לנו פסק זמן להרים את הראש ולהסתכל קדימה, ללא הלחץ של משבר כלכלי מידי. את פסק הזמן הזה יש לנצל על מנת לערוך בחינה קרת-רוח של העתיד. אם בתקופת האינתיפאדה נקטה הממשלה צעדים הרי-אסון תחת לחץ האירועים האלימים והמיתון הכלכלי, הרי שהיום היא יכולה לפעול מתוך ראייה ארוכת טווח של הצעדים הנדרשים כדי להבטיח את חוסנה ארוך הטווח של החברה הישראלית.